

Miért is volt, hogy „magyarok maradtunk”?

ÚT AZ 1921-ES SOPRONI NÉPSZAVAZÁSHOZ

Írta: **Dr. Tóth Imre PhD**

Az elveszített béke

Elvek és érdekek Párizs környékén

1918 végén véget ért az első világháború, s mint ilyenkor szokás volt, a hadakozó feleknek békét kellett kötniük. A békekötési folyamat azonban ezúttal eltért a korábbi gyakorlattól. Legelőször is a nemzetközi rendszer vezérelvei változtak meg. A győztes államok új, kollektív biztonsági rendszer létrehozásának kísérletébe fogtak. Az így létrejött Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) a rivalizálás helyett a harmónia közösségét volt hivatott megvalósítani. Az együttműködés szándéka azonban már a megalakulás pillanatában is csak álmoknak tűnt, ami később ahelyett, hogy beteljesedett volna, egyre inkább szertefoszlott.

Az első világháború nagy tanulsága volt a háborúk és a békekötések jellegének megváltozása is. A korábbi békekonstruktőrök dolgát megkönnyítette, hogy jóval kevesebb áldozat holtteste felett kellett a jövőről dönteniük. Az első világháború iparszerűvé növekedett pusztítása lehetetlenné tette, hogy az államok jól működő, „örök békét” kössenek. A XIX. századi „humanizált” háborúskodást még követette indulatmentes béke, az elhúzódó világháború borzalmai után azonban már nem lehetett a régi módszereket alkalmazni. A háború, mely korábban a nemzetközi problémák eldöntésének elfogadott eszköze volt, most erkölcsi kategóriává vált. Ebben a pillanatban olyan jelzőket tapasztottak hozzá, mint: igazságos, igazságtalan, bűnös, rossz, jó és más hasonlók.

Közben ráadásul új politikusi generáció lépett a régi helyére, és megváltozott a diplomáciai apparátus és a külügyi szolgálatok tagjainak összetétele is. A nemesség helyére lépő, választásos úton hatalomba került személyek igyekeztek szakítani az arisztokratikus diplomácia konspiratív stílusával. Az előbb vagy utóbb bekövetkező választások miatt egyszersmind lényegesnek tekintették, hogy a háború jogosságát igazolják, a veszteségeket és a felelősséget a legyőzöttekre terheljék. A bűnösöket látványosan meg kellett fenytíteni s elvenni tőlük a jogot, hogy az európai rend részesei legyenek. A tárgyalások során ráadásul nem ritkán hiányzott a diplomáciai és társas érintkezésben oly fontos rutin, a kitűnő neveltetés, gazdag tárgyi ismeret és tapasztalat.

A dinasztiai helyére lépő utódok béketákolmányai (a Párizs környéki békék) így már születésükkor számos feszültséget hordtak magukban. Ezek egyik forrása az elvek és gyakorlat ellentmondása volt. A nemzetek egyenlőségét és önrendelkezését hirdető eredeti elveket lehetetlen volt megvalósítani, amikor a győzteseknek területi ígérvényeket kellett beváltaniuk, és maguk is gyarapodni akartak, hogy a

háború gyümölcseit leszakítsák. Ellentét volt győztesek és a vesztesek között. Utóbbiakat a békekonferenciára sem hívták meg. Szerepük mindössze a döntések tudomásul vételére korlátozódott. A háborús résztvevők felosztása jókra és gonoszokra eleve kizárta a konszenzus, de még a párbeszéd lehetőségét is. Nem volt elég azonban a legyőzöttek és győzők konfliktusa, maguk a győztesek is gyanakvással, helyenként ellenszenvvel figyelték egymást. Azt lehet mondani: a Párizs környéki alkudozásoknak egyetlen nagy érdeme az volt, hogy a viták és ellentétek forgatagában egyáltalán sor került a békék aláírására. Mindezek miatt az első világháborút lezáró szerződések sok jót, legfőképpen hosszú békeperiódust nem ígértek Európának. A kiegyenlítést, egyensúlyt biztosító elvek figyelmen kívül hagyása az előző évszázadhoz képest bizonytalan és dekomponált nemzetközi rendet eredményezett. Tragikusan beigazolódta a franciák győztes tábornokának, Ferdinand Foch marsallnak híressé vált szavai: „Ez nem béke, csak fegyverszünet húsz évre”.

Egy birodalom vége

Kell-e Európának Ausztria-Magyarország?

A világháború és a béke átalakította a kontinens belső hatalmi szerkezetét is. Három tradicionális korábbi nagyhatalom – eltérő okokból, és eltérő időre – kiesett a nemzetközi életből. Az összeomlás szélére került a cári Oroszország utóda, Szovjet-Oroszország, és látványosan meggyengült a vesztes Németország. A birodalmak közül a legnagyobb csapást mégis Ausztria-Magyarország szenvedte el, mivel a Habsburgok több évszázados állama 1918 végén örökre megszűnt létezni. A dualista birodalom a XIX. századi hatalmi egyensúly egyik leggyengébb, mégis fontos láncszeme volt, amely 1918 őszén a felbomlás küszöbére került. Amennyiben nincs a „Nagy Háború”, a történelem valószínűleg még tartogatott volna néhány évtizedet a birodalomnak – ha nem is annak régi formájában.

A később győztes antant hatalmak hadicéljai között eredetileg nem szerepelt az Osztrák-Magyar Monarchia felszámolása. Sokáig tartotta magát az az elképzelés, mely szerint a dualista államnak helye és szerepe van az európai hatalmak egyensúlyteremtő közösségében. Emiatt a háború első hónapjaiban a Monarchián belüli nemzetiségi törekvések nem kaptak kellő megerősítést nyugatról. 1917-1918-tól azonban fokozatosan hódítottak teret azok a nézetek, melyek az osztrák-magyar állam elemeire bontását látták célravezetőbbnek, ám egyelőre ugyanígy fogalomban voltak a „Monarchia” népeinek önrendelkezésére

alapuló, korszerűsített államszerkezet létrehozásáról szóló koncepciók is. Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 8-án kiadott híres békepontjai is a nemzetiségi autonómia megteremtését, és a „Monarchia” föderatív átszervezését irányozták elő. Az elnöktől eltérő álláspontot alakított azonban ki a külügyminisztérium, élén Robert Lansing külügyminiszterrel. Ő meg volt győződve arról, hogy Európában a német hatalmi fölény megelőzése érdekében szükség van az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolására. Ehhez a Lansing-féle koncepcióhoz idővel felzárkózott Nagy-Britannia és Franciaország is.

A nagyhatalmi felfogás megváltozása ösztönözte az osztrák-magyar állam népeinek nemzeti törekvéseit, melyek fókuszában már nem a birodalmon belüli függetlenség megteremtése, hanem az elszakadás gondolata állt. I. Károly császár 1918. október 16-án kiadott – szövetségi állammá való átalakulásról szóló – manifesztuma ezért már nem menthette meg a sok évszázados múltra visszatekintő birodalmat a végső pusztulástól. A nyugati győztesek ráadásul úgy gondolták, hogy a gyenge Habsburg állam helyén életképesebbnek tartott, kisebb, de erősebb (nemzet)államok láncolatából álló, ún. „egészségügy övezettel” (cordonne sanitaire) szigeteljük el magukat a keletről jövő bolsevik-szovjet veszélytől. Az Ausztria-Magyarország helyén létrejött öt utódállamról (melyből három ráadásul a létét, vagy nagyságát köszönhette az antant, elsősorban Franciaország politikájának) joggal gondolhatták, hogy egy esetleges újabb német felemelkedés gátját is képezhetik, mivel Belgrád, Prága és Bukarest biztosan nem Berlin oltalmát fogja keresni egy jövőbeni konfliktus alkalmával. Az Osztrák-Magyar Monarchiára kimondták a halálos ítéletet. Az utódállamoknak pedig osztozkodniuk kellett. Vagyonon, területen.

Ausztria születése

Mi szükséges az önálló élethez?

Miután eldőlt, hogy Ausztria-Magyarország számára nincs hely a Nap alatt, megindult a birodalom (együttal azonban a nagyhatalmak által is támogatott) felboncolása, úgyhogy a háború befejezésekor a „Monarchia” már nem is létezett. Abból furcsamód elsőként éppen annak osztrák részei váltak ki, miután 1918. október 21-én megalakult az önálló német-osztrák (deutschösterreichisch) állam ideiglenes nemzetgyűlése. November 12-én a nemzetgyűlés egyhangúan kikiáltotta az Német-Ausztriai Köztársaságot (Republik Deutschösterreich), egyszersmind kifejezésre juttatta a Németországhoz való csatlakozás szándékát is.

Az osztrák sietség legfőbb oka az előremenekülés volt, azaz, hogy ezzel a lépéssel megelőzzék a többi utódállam megalakulását, és időben kijelöljék Német-Ausztria jövőbeli államterületét. A reménybeli államhatárok magukba foglalták a magyar királyság határ menti megyéinek egy részét, azaz Nyugat-Magyarország egyes területeit is. Bár a térség magyar birtokban volt, a fegyverszünet után az osztrák elképzeléseket és a velük együtt felélénkülő aspirációkat egyre többen kezdték hangoztatni. A parlament 1918. október 21-i ülésén a nagynémet párt részéről követelték, hogy a Lajtán túli [értsd: osztrák nézőpont szerint – T.I.] német területek Ausztriához tartozzanak. A nagynémet radikális párt október 26-án kiadott programja ugyancsak tartalmazta, hogy Bécs keleti hátságát – már csak a nemzeti önrendelkezés elvei alapján, azaz a terület túlnyomórészt német anyanyelvű lakosságának akarata miatt is – is biztosítani szükséges. Több parlamenti és azon kívüli megnyilvánulásban összekapcsolták a terület iránti igényt, Bécs katasztrofális ellátási gondjainak orvoslásával.

Az Osztrák Államtanács 1918 novemberének elején dolgozta ki a Német-Ausztria eljövendő határait tartalmazó részletes javaslatát, melyet november 12-én terjesztett a parlament elé. Az elaborátum pontosan körül írta Pozsony, Sopron és Vas vármegye, valamint a Fertővidék azon településeit, melyet az osztrák állam magának követelt. Az osztrák kormány mindazonáltal óvatosan igyekezett eljárni a kérdésben, nehogy a mindkét fél számára fontos magyar-osztrák kereskedelmi kapcsolatokat és tárgyalásokat megzavarják. Végül is november 22-én olyan államnyilatkozat született, melyben önrendelkezési jogot követeltek, a területek leválasztásáról azonban nem tettek említést. Ez a határozat gyakorlatilag a kérdés elhalasztását jelentette.

1918. december 5-én osztrák szabadcsapatok mégis kísérletet tettek a terület egy részének birtokba vételére. Egy napra sikerült is megszerzniük Lajtaújfalut (Neufeld a.d. Leitha) és Nagymartont (Mattersburg), ahol kikiáltották „Hienzenland” köztársaságot. A próbálkozás azonban – a Sopronból odaérkező karhatalom közreműködésével – már másnap elvetélt. Az akciótól az osztrák kormány is elhatárolta magát. A kérdés egyelőre azzal került nyugvópontra, hogy szintén decemberben a Deutscher Volksrat für Westungarn kimondta Nyugat-Magyarország autonómiáját, 1919. január 29-én pedig a magyar kormány is határozott arról, hogy önrendelkezési jogot ad a terület német lakosságának. A VI. sz. néptörvény értelmében a Magyarországon lakó német ajkú magyar állampolgárok egységes nemzetet alkotnak, s az összefüggő területeken autonóm jogterületeket képeznek. Autonóm ügyekben önálló német, közös ügyekben a magyarországi közös országgyűlés

rendelkezik döntési jogkörrel. A végrehajtó hatalmat német minisztériumok és kormányzóságok képviselik.

Nem volt belátható azonban, hogy ez a megoldás meddig lesz elfogadható az érintett feleknek, beleértve a döntéshozó nagyhatalmakat és a többi környező államot. Nyitva maradt a kérdés, hogy a térség problémái mikor kerülnek be a párizsi béketárgyalások programjába. Döntő volt, hogy melyik érintett teszi le az első nyugat-magyarországi aktát a tárgyalófelek asztalára. Erre 1919 májusáig kellett várni. A kezdeményező Ausztria volt.

Nyugat-Magyarország és a német és szláv egység

Miért kap egyik vesztes a másiktól?

Szomszédunknak az első világháborút követően számos gazdasági és mentális problémával kellett megküzdenie. Több évszázados nagyhatalmi helyzet után meg kellett barátkoznia a kisállamiság gondolatával. A gazdaságot nem csupán az indulói dőszak válsága és a háború következményei, hanem strukturális gyengeség is sújtotta. Az általános krízisből kivezető utat sokan az osztrák-német egyesülésben, azaz az Anschlussban látták. Ennek hívei azzal érveltek, hogy a magára maradt kis állam önmagában nem tud sem gazdasági és társadalmi bajaival megküzdeni, sem pedig az egyre nyomasztóbbá váló francia és szláv külső nyomás ellen védekezni.

A győztes államok azonban (a franciákkal az élen) mereven ellemeztek az egyesülést, mivel ez területileg jelentősen megnövelte volna Németországot, amely így szinte a háború nyertesévé vált volna. Hiába hozott tehát az osztrák nemzetgyűlés szeptember 6-án tiltakozó határozatot a nemzeti önrendelkezés jogának csorbítása miatt, a győztesek eldöntötték a kérdést: a békekonferencia 1919 márciusában kimondta az Anschluss tilalmát, amit az osztrákok a Saint-germain-i szerződés aláírásával kényszerűen tudomásul vettek. A „Lebensunfähigkeit” (életképtelenség) gondolata és az ehhez kapcsolódó mozgalom azonban elég ütőképes fegyvernek bizonyult a köztársaság vezetőinek kezében, hogy a békerendezés során kedvezőbb eredményeket tudjanak elérni.

Az Anschluss-tilalom egyúttal újabb fejtörést okozott a győzteseknek: hogyan lehet a válságban vergődő Ausztria életfeltételeit javítani, és az országra köszöntő (társadalmi bajokat, talán még bolshevik jellegű átalakulást is magával hozó) destabilizációt megállítani? E célra

ragyogóan megfelelt az a nyugat-magyarországi térség, melynek átadása – annak német lakossága miatt – megfelelt a sűrűn hangoztatott, ám csak ritkán alkalmazott etnikai elveknek is. A terület átadásának javaslata annál is inkább használható ötletnek bizonyult, mivel általa mód nyílt az elsősorban cseh politikusok által követelt ún. korridor-tervek meghiúsítására.

A déli és északi szláv területeket összekötő folyosó gondolata feltehetően már 19. század közepén felmerült értelmiségiek között és egyetemi hallgatók körében. Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt ezek az álmódosítások azonban természetesen nem számíthattak sikerre. Az első világháborút közvetlenül megelőzően, 1914. június 7-én, Karel Kramár – a későbbi Csehszlovákia első miniszterelnöke – terjesztett elő egy csaknem negyven oldalas memorandumot az orosz követnek. Ebben olyan nagyszláv állam eszméjét vázolta, mely a cári korona égisze alatt egyesítette volna Európa északi és déli szláv területeit. Az államcsoport kapcsolatát nyugaton a „Korridor” lett volna hivatott biztosítani, mellyel egyben Ausztria és Magyarország különválasztását is el lehetett érni. A korridor ötletét az emigrációba vonult Tomáš G. Masaryk is ecsetelte Robert William Seton-Watsonnak, a Közép-Kelet Európával foglalkozó befolyásos angol történésznek. Az elképzelés lényegét később kifejtette az angol kormány számára készített, 1915. május 3-i memorandumában is. Az elgondolás Eduard Beneš „Détruisez l’Autriche-Hongrie!” (Pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot!) című politikai pamfletjében is megjelent 1916-ban. A Pozsony és Zágráb közötti korridor terve jelentős magyarországi területek, Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Zala megyék egy részének elvétele árán volt csak megvalósítható. Az így kialakított területsáv északi része a csehszlovák, a déli a szerb-horvát államhoz került volna.

Amikor a háború után a kérdés a csehszlovák delegáció jóvoltából újból előkerült, nem volt olyan nagyhatalom, mely az így létrejövő európai szláv túlsúly miatt támogatta volna az elképzelést. Burgenland létrehozásával elejét lehetett venni a cseh szándékoknak, egyúttal meg lehetett hozni a válságban vergődő – és a győzteseket erre folyton emlékeztető – Ausztria életkedvét az önálló állami léthez. Újszerű volt a megoldás: az egyik háborús vesztesőtől el kell venni, és a másiknak odaadni. Így történt, hogy az Ausztriával megkötött Saint-germain-i és a Magyarországra kényszerített trianoni békekkel Vas vármegye 5035 km²-es területéből 1700 km²-t (34%), a korábban 3307 km² nagyságú Sopron megyéből 1500 km²-t (45%) csatoltak el és adták át nyugati szomszédunknak. Az 1989 négyzetkilométernyi Moson vármegye ugyanakkor 1000 km²-rel (50,28%) lett kisebb.

Mit tehet a magyar kormány?

A „vissza Sopront” elv feltűnése

A nyugati határszél egy részét a békeszerződések tehát elszakították az országtól. E tekintetben a térség sorsa követte a többi elcsatolt területét. Egy másik – nagyon lényeges – szempontból azonban nem: az elszakított országrészek közül Nyugat-Magyarország volt az egyetlen olyan terület, mely nem állt a szomszédos utódállamok megszállása alatt. Ez a tény némi manőverezési lehetőséget adott a szorult helyzetben lévő magyar kormánynak. A sorssal ellentétben a diplomácia útjai igenis kifürkészhetők, különösen, ha az érdekek és a lehetőségek felől lépünk rájuk. Eleddig az osztrák fél vitte sikerre a politikai akaratát, jó taktikai érzékkel meglövelve a győztesek félelmeit és érdekeit. Most Budapesten volt a sor, a kormány illetékesei nem üldögélhettek tovább a babérjaikon. De mi volt, amit tenni lehetett?

Az 1921. augusztus 1-i rendkívüli minisztertanácson a soproni születésű Kánya Kálmán, a külügyminisztérium vezértitkára foglalta össze, hogy a magyar külpolitikának milyen elképzelései voltak a terület átadásának megakadályozásáról. Kánya rövid rezüméjében a kérdés megoldásának három útját vázolta föl. Az első szerint a helyi lakosságnak autonómia-követeléssel kellett volna előállni, miközben jól megszervezett ellenállással és puccsal megakadályozta volna a területek átadását. Szintén előmozdította volna a kérdés megoldását, ha a magyar politikai tényezők elősegítették volna a térség ügyében engedelményekre hajló osztrák kormány létrehozását. A harmadik verzió szerint a mindenkori bécsi kormányzattal kell tárgyalásokat folytatni a terület megmentése érdekében. Kánya úgy látta, hogy az első kártya kijátszása igen nagy kockázatokkal járt volna anélkül, hogy a próbálkozásokat biztos siker koronázza volna. Amennyiben a kormány ebbe az irányba indult volna el, a kisantant államok közül több, talán fegyveresen is beavatkozott volna, és akár további területi előnyöket kényszerített volna ki magának.

Kánya a második megoldást találta a legrokonszenvesebbnek. Ebbe az irányba igyekezett is lépéseket tenni a magyar külpolitika. Tárgyaltak a szociáldemokrata bécsi kormány ellenzékével, és igyekeztek támogatni azt a hatalom megszerzésében és későbbi megtartásában. Az osztrák választások azonban nem hoztak egyértelmű sikert a keresztény ellenzék számára, ráadásul az általuk tett ígérvények is kifakultak az idő múlásával.

Szerencsére időközben más szelek fújdogáltak a nemzetközi életben is. Az európai diplomáciai színtéren főszereplővé vált franciák szerettek volna némi befolyásra szert tenni a magyar politikai és

gazdasági életben, amire a hazai külpolitika Teleki Pál vezetete irányzata készséget is mutatott. Párizs ugyanakkor ingerülten fogadta, hogy Ausztriában – Nyugat-Magyarország átengedése ellenére – továbbra sem csökkent az Anschluss iránti vágy. A francia külügyminisztérium Szajna parti épületében el tudtak képzelni olyan gesztust Magyarország irányában, mely alkalmas volt arra, hogy idehaza növeljék a franciák iránti szimpátiát, egyszersmind az osztrákok orrára koppintsanak vele. Olyan lépést kellett tenni, amely mindkét célnak megfelelt, s mindkét esetben nem keltett nagy felháborodást Párizs közép-és dél-kelet európai szövetségeseinek körében. Erre alkalmasnak mutatkozott Sopron és környéke visszajuttatása Magyarországnak. Noha nyíltan nem bíztatták a magyar a felet, de „ráutaló” magatartással és az olasz külpolitika bevonásával a különböző diplomáciai tárgyalótermekben megszélesítették a „Burgenlandért Sopron” formulát. Az alkura az osztrákokat is rá kellett venni. Ebben, és az egész ügy megoldásában fordulatot hozott a hír: fegyveres felkelés tört ki Nyugat-Magyarországon a terület osztrák birtokba adásának megakadályozására.

Spontán (?) felkelés a határon

Az Ausztriának ítélt területek átadására 1921. augusztus 27-én került volna sor. A kormány a Nemzeti Hadsereg kivonulása után, a rend fenntartása érdekében a térségbe vezényelte Ostenburg-Moravek Gyula csendőrzászlóalját és a – hadsereg kötelékéből szintén a csendőrséghez került – volt Prónay vadászászlóalj tagjait. Maga Prónay Pál, akit korábban nyugdíjaztak, ám most reaktiváltak – Thurner Mihály polgármester megkeresése nyomán –, követte katonáit Nyugat-Magyarországra. A legitimista érzelmű Ostenburg valóban igyekezett a rendet fenntartani, egyúttal azonban megpróbált kedvező teretpet teremteni Károly ex-király esetleges visszatéréséhez.

Az említett zászlóaljaktól függetlenül is alakultak önszerveződő egységek, melyek célja a területátadás megakadályozása volt. Önkénteseket toborzott a Budapesten még 1919 decemberében megalakult Nyugat-Magyarországi Liga, illetve a Területvédő Liga is. A felkelőerők között főszerepet játszott Héjjas Iván és Jenő csoportja. Utóbbiak – miután a reguláris magyar haderő augusztus 27-én megkezdte a kivonulást a területről, hogy a helyüket másnap az osztrák csendőrök és vámőrök vegyék át – Ágfalvánál harcba bocsátkoztak bevonulókkal, és megfutamtították őket. Kisebb összecsapás zajlott Vas megyében is Pinkafő mellett, de sikerült visszaszorítani az osztrákokat Felsőőr, Alhó,

Fraknó és Németygyirót községekből is. Ostenburg csapatai az átadandó területek déli részén elvileg a rend fenntartására, gyakorlatilag azonban a terület birtokban tartása érdekében vonultak fel.

A megmozdulásokkal másfél hónapig tartó felkelés vette kezdetét. Ennek egyik epizódjaként Prónay (inszurgensei élén) október 4-én Felsőőr központtal kikiáltotta a független, ám csekély támogatottságú, mindenkitől elszigetelt és főleg minden anyagi eszközt nélkülöző Lajtabánságot. Egészen nyilvánvaló, hogy a magyar kormány az égvilágon semmit nem tett az ellen, hogy a szerveződő csoportok bejussanak a térségbe, sőt azok fegyverhez jutását is segítette. Bethlen István miniszterelnök, illetve Horthy kormányzó, a kiváló szervezőképességekkel megáldott, a kormánypártban is szervező feladatokat ellátó Gömbös Gyulát is a határ mellé küldte, hogy koordinálja az ellenállást. Mondhatjuk úgy is, hogy a hivatalos szervek paplan alatt támogatták az irreguláris csapatokat, nyíltan azonban nem vállalhattak közösséget a felkelőkkel, akik pedig a magyar revizionizmus kormányellenes irányzataként, alkalmas terepet találtak Nyugat-Magyarországon a fegyveres ellenállásra. Az inszurgenseknek és a kötélén ezúttal ügyesen egyensúlyozó magyar kormánynak hála: az osztrák vezetés előtt világossá vált, hogy csendőreivel képtelen lesz a terület birtokba vételére. Utóbbi érdekében a kompromisszum elkerülhetetlen lesz.

A felkelésnek nem elhanyagolható szerepe volt abban is, hogy a brit diplomácia szintén Sopron visszaadásának a pártjára álljon. A franciák már a nyugat-magyarországi akció előtt foglalkoztak a városnak és közvetlen környékének magyar kézre való visszajuttatásával. Ennek azután sikerült az olasz külügyminisztert is megnyerni. Londonban azonban nem támogatták a magyar érdekeket. A felkelőharcok nyomán azonban felrémlt a cseh beavatkozás veszélye és az is, hogy a délszlávok megszállják a Pécs-baranyai térséget. Ez pedig a szláv korridor megerősítésének későbbi alapját jelenthette volna, amit – mint korábban szó volt róla – minden nagyhatalom mereven ellenezett.

Halálos áldozatokat követelő, mindenkit felzaklató felkelés egyengette el tehát a korábban már kikarózott utat Európa egyik legcsodálatosabb városa felé, ahol nemsokára megjelentek az érdekelt tárgyalófelek, hogy megkössék a megállapodást Sopron sorsáról. Október 21-én, Velencében került sor a népszavazási formula aláírására.

Nép-felség

Egy elpuskázott trónszerzés és a soproni népszavazás

Az 1921. október 13-án aláírt velencei egyezményben Magyarország kötelezte magát arra, hogy a Sopronban és nyolc környező községben tartandó népszavazás fejében átadja a magyar fennhatóság alatt álló Nyugat-Magyarországot Ausztriának. A nagyhatalmi jóváhagyás után megkezdődhetett volna a népszavazás előkészítése, ám azt hátráltatta, sőt kis híján jégre vitte egy kínos közjáték.

Október 20-án megjelent a magyar légtérben egy kisrepülőgép, mely a kormányra nézve komoly bonyodalmakat is hozott magával. A gép rövidesen leszállt a Sopronhoz közeli Dénesfán, lépcsőjéről Károly ex-király és felesége, Zita lépett Cziráky József gróf birtokára. A kialakult helyzet több szempontból is fenyegető volt, sőt veszélybe sodorhatta a Sopron ügyében kialakult kompromisszumot. A csehszlovák és a délszláv kormányok a megújuló Habsburg veszélyre és a birodalom restaurációjára hivatkozva követelték a nagyhatalmak beavatkozását. Rigorózus terveik voltak Nyugat-Magyarországra vonatkozóan is. Arra hivatkoztak (ami minden alapot nélkülözött), hogy Károly a budapesti kormány támogatását élvezte. A diplomáciai szorításon kívül a másik veszélyt az jelentette, hogy a monarchista, királypárti katonai erők követik az ex-királyt Budapestre, így Nyugat-Magyarországot magára hagyják. Ez a rend fenntartása és az osztrákok területen kívül tartása szempontjából is súlyos kockázatokat hordozott magában.

A karlista Ostenburg zászlóalját a kormány küldte a térségbe azzal, hogy tartsa fenn a rendet. Ezt a feladatát Károly megérkezéséig el is látta, ám közben tudatosan készült a trónt visszakövetelő király érkezésére. Miután ez megtörtént, azonnal csatlakozott a hazai helyzetet félreismerő, szerény tehetségű Károlyhoz. Ugyanígy tett Nyugat-Magyarország főkormánybiztosa, Sigray Antal és a soproni születésű, Lehár Antal (a zeneszerző Lehár Ferenc öccse) a szombathelyi körlet katonai parancsnoka is, akit a király időközben tábornokká léptetett elő. A nyugat-magyarországi csapatok jó része valóban távozott az országrészről, ezzel szabaddá vált az út egy esetleges osztrák bevonulás előtt.

Ámde az osztrák kormány – s ezt a kancellár, Johannes Schober is megerősítette – nem kívánt élni a lehetőséggel, és tartotta magát a velencei kompromisszum betűihez. Nem túl nagy kockázattal állítható, hogy az osztrákok nem akartak tovább tengelyt akasztani a magyar kormánnyal, de legalábbis kívárták, hogyan reagálnak a francia fővárosban a csehek (nevezetesen Eduard Beneš külügyminiszter)

indítványára, aki felvetette, hogy fosszák meg Magyarországot a népszavazás lehetőségétől.

Schober óvatossága nem volt alaptalan: a Nagykövetség Tanácsa október 27-én elfogadta a velencei protokoll szövegét, két napra rá pedig nemet mondott a cseh javaslatra. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Horthy és kormánya nem engedett a ködevőknek, hanem meggyőző határozottsággal állt ellen a puccskísérletnek és fegyveres erővel is kész volt megállítani Károly csapatainak fővárosba vonulását. Ennek okát részben – a nemzetközi helyzet ismeretéből adódó realitásérzékben, részint a Sopron kapcsán megszületett alku féltésében kell látnunk.

Az ex-uralkodó Budaörsnél vereséget szenvedett Horthy csapataival szemben, s rövidesen az ország elhagyására kényszerült. A királypuccs elmúltával a kormány hozzáláthatott a velencei szerződésben vállalt kötelezettségei teljesítéséhez. A részben önmaga által emelt torlaszt, vagyis a felkelők meglévő csoportjait el kellett takarítani a népszavazáshoz vezető útról, persze úgy, hogy a terület biztosan kézben maradjon a szavazás idejére is.

Propagandaháború

A felkelő alakulatok és a diplomácia csatározásait követően újabb háború szólította mundérba a nyugat-magyarországi kérdésben érdekeltet. Miközben ugyanis megkezdődtek az előkészületek a szavazási procedúra lebonyolítására, kiélezett propagandaküzdelem indult a velencei kompromisszum lényegét illetően aligha tájékozott osztrák és magyar szervezetek, a sajtó emberei és helyi, valamint országos politikai szereplők között. Ennek során tudatos félrevezetésekben, manipulációkban és a jövőre vonatkozó helytelen kalkulációkban egyáltalán nem volt hiány.

Ausztria illetékeseit leginkább a magyarok „birtokon belülsége” nyugtalanította. Sikertelenül követelték, hogy a helyi rendfenntartó erőket osztrákokkal is kiegészítsék. Széltében elterjedt az a – nem alaptalan – félelem, hogy a magyarok presszió alá helyezik a szavazópolgárokat, vagy valamilyen módon megtudják: ki mely országra szavazott. Utóbbiak az elkövetkező időben számíhattak retorziókra. Hasonló aggodalommal töltötte el az osztrákokat a magyar hatóságoknak az előkészítésben vitt szerepe. Manipulációktól lehetett tartani a szavazóívek összeállítása során.

A két fél propagandafelelősei lázasan próbálták eltántorítani a lakosságot a riválistól. A magyar ktivisták az Ausztriát fenyegető kommunista veszélyre hivatkoztak, az osztrákok ezzel egyidejűleg a

magyar nacionalizmus rémével ijesztegették a népszavazási terület német és horvát lakosságát. Kölcsönösen fenyegettek azokkal a gazdasági bajokkal, melyek a másik országban feneketlen mélységbe rántották volna az átszavazókat. A terület településeit plakátok százai és röplapok ezrei árasztották el. Az agitáció során magyar oldalon különös lelkesedés hatotta át a Selmecbányáról Sopronba költöztetett főiskola hallgatóit, míg osztrák részről az Oedenburger Heimatdienst szervezetének hangulatformálói kamatoztatták a Karintiában 1920. október 10-én megtartott népszavazás tapasztalatait.

A népszavazási területen élő németek állásfoglalásának kialakításában szerepet játszottak a nemzetiségi státusferfiak nyilatkozatai is. A nagy tekintélynek örvendő Bleyer Jakab, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere (germanisztika professzor, 1900-1902-ig a soproni állami főreáliskola tanára), illetve a térségben különösen ismert Zsombor Géza államtitkár, a nyugat-magyarországi német autonóm terület volt kormánybiztosa egyaránt Magyarország mellett érvelt. Bleyer a térség átcsatolását eredendően ellenezte amiatt, hogy egy jelentős számú nemzetiségi csoport leválásával a magyarországi németiséget érzékeny számbeli veszteség érné. Ez által nehezebbé válna a népcsoport érdekeinek érvényesítése, és a hazai németiség jobban kitenné magát az asszimilációnak. Nagyon kétséges azonban, hogy ezzel az érveléssel rá lehetett-e venni a németiséget, hogy politikai harakirit kövessen el saját magán. Bleyer azt is bizonygatta, hogy Bécs lakossága sáska módjára veti majd rá magát a vidék élelmiszertartalékaira, ami éhínséget hoz Burgenland lakosságára. Ha ebben volt is igazság, alapvetően hamis volt az az okfejtése, hogy más osztrák tartományok, amelyek szélesebb autonómiával rendelkeznek, jobban képesek elrekeszteni magukat a fővárostól, és csak annyi élelmiszerről mondanak le, amely nem fenyegeti saját ellátásukat. Bleyer fellépését ugyanakkor etnikai szempontból kérdésessé teszi, hogy agitációját német nemzeti körök és a hazai német nemzetiség képviselői is vegyes érzésekkel figyelték. Az 1923 után vitathatatlanul a magyarországi németek egyik vezető egyéniségévé lett politikust 1920–21-ben a magyar kormányzat az itteni propagandaháború „trójai falovaként” használta szándékainak hitelesítésére, a német ajkú lakosság meggyőzésére. A hajdani görögök győzelmét segítő isteni sugallat ezúttal a kormányzattól érkezett, de a soproniak és a környéken élők saját tapasztalatuk, körülményeik, élethelyzetük, erkölcsi érzékük, jogos vagy megalapozatlan félelmeik és ilyen-olyan kényszerek alapján készültek dönteni december közepén.

A nép szavaz

A nép dönt?

A restaurációs kísérlet gyors összeomlásával elhárult az utolsó akadály is a szavazás elől. A környékünkre kiírt plebiszcitum akkoriban ritka volt, mint a fehér holló. A népszavazások gondolata – noha nem volt új a politikai gondolkodásban – az első világháború után elsősorban a népek önrendelkezési jogáról szóló tantételek kapcsán került szőnyegre. A nemzetközi életben az európai politikusok többre értékelték a hatalmi eszközökkel létrehozott erőegyensúlyt, mint azt, hogy a lakosság megkérdezésével bizonytalan kimenetelű területi módosításokat hajtsanak végre. Ráadásul a későbbi győztesek a világháború előrehaladtával már jó előre odaigértek területeket addig kívülálló országoknak, csakhogy szövetségesükké tegyék és a háborúba való belépésre ösztönözzék őket.

A területi kérdéseket tehát a szokások szerint hatalmi döntéssel rendezték. Woodrow Wilson amerikai elnök volt az, aki előállt a javaslattal, hogy a rendezések során vegyék figyelembe az érintett népek kívánásait is. Az óvilági diplomataék és politikusok mindazonáltal nem kívánták az amúgy is nehezen kialakított döntéseiket a lakosság megkérdezésével keresztülhúzni. A helyzet bizonytalan és ellentmondásos volt. A kevés tervezett népszavazás közül többet (Eupen-Malmedy, Árva-Szepes) feladtak, a békeszerződés ellenére elfogadtak viszont utólagos referendumot (Sopron), de arra is volt példa, hogy félhivatalos népszavazást menetközben leltitottak (Ausztria). Rendeztek el nem ismert népszavazást (lengyel korridor, Memel-vidék), és hoztak döntést a népszavazást követelő lakosság ellenében (Hultschin) is. A hat elismert népszövetségi referendumból négy érintette Németországot (ezek közül a Saar-vidéket 15 évvel elhalasztották), kettő pedig Német-Ausztriát. Ezek egyike természetesen a soproni és Sopron környéki volt.

A népszavazás intézménye nem csupán, mint a nemzetközi politikát formáló eszköz volt szokatlan, de idegen volt a magyar közjogtól is. Az 1848-as forradalom idején felmerült ugyan az általános választójogra alapozott népszavazások megtartásának lehetősége, ám azt elsősorban a radikálisok támogatták. A kor politikai életében aktív szerepet játszó kis-és középbirtokos nemesség azonban ragaszkodott az erős képviseleti rendszerhez. A dualizmus kései időszakában a népszavazás törvényesítése ismét felvetődött, de a mellé álló, Jászi Oszkár körül csoportosuló politikai erők nem voltak képesek akaratuk érvényesítésére. Így tehát elmondhatjuk, hogy a politika csinálói közül sokan – sem Magyarországon, sem máshol Európában – nem bíztak a nép megkérdezésében, a tömegeket alkalmasint még a választásokon

való részvételre is felkészületlennek, intellektuálisan és erkölcsileg is éretlennek tekintették.

A „demokrácia” szót rettegve ejtette ki a 20. század elejének közvéleménye. Most, hogy a háborút követően teret hagytak a nép döntésének, gondosan kellett ügyelni arra, hogy az mindenhol formális legyen és megerősítse a nagyhatalmi játéktéren eldöntött kérdéseket. A francia diplomácia Sopronról már 1921 májusában azt jelentette, hogy a lakosság zöme Magyarország mellett kíván maradni. A kockázat itt volt a legkisebb, de – magyar részről – mérlegelni kellett, hogy a városon kívül mekkora az a terület, ahol borítékolható a kedvező eredmény. A hónapok óta „tojástáncot” járó Bethlen miniszterelnök nem akarta belemagyarázni magát és országát egy vereségbe, vagy akár csak egy vitatható eredménybe sem. Ez nem csupán a terület megtartását sodorhatta veszélybe, de az egész magyar revíziós érvrendszer egyik fontos pillérét repezttette volna meg, kétségessé téve más elcsatolt területek lakosságának magyar állam iránti ragaszkodását is. Thurner Mihály polgármester hasonlóan óvatos volt, amikor akként nyilatkozott: csak olyan folyóba lép, amelynek látja az alját. A kabinet így nyolc községet jelölt ki, amelyekről azt várta, hogy lakosságuk tálcán hozza az eredményt.

Ki hogyan dönt?

Nem voltunk ott, hogy el tudjuk dönteni ki, melyik országra készült leadni a szavazatát. E kérdéskörben feltételezéseink lehetnek, mely feltevések azonban indirekt bizonyítékokkal, más jellegű forrásokkal többé-kevésbé alátámaszthatók. Könnyű dolgunk lenne, ha csupán a későbbi népszavazási végeredmény számadatai alapján megadhatnánk a választ. Ez a válasz azonban torz lenne, hiszen a döntés sokszor nem a nemzeti hovatartozástól, hanem gazdasági, vallási kérdésektől, személyes magánéleti motivációktól, sőt az aktuális körülményektől is függött.

A haza iránti hűséget a magyarok körében kézenfekvőnek tekintjük, holott nem az. Képzeljük csak el azok helyzetét, akiket a határ egyik napról a másikra szakított el családjuktól, ismerőseiktől, földjeiktől, munkahelyüktől, a piactól, ahol portékáikat kínálták. Nem kell történelmi tehetség ahhoz, hogy lássuk: mekkora zavarodottságot, bizonytalanságot keltett az itt lakókban, hogy hirtelen fináncok, határsorompók álltak útjukat ott, ahol több száz évig szabadon közlekedhettek. A döntési motívumok változatosak voltak. A munkásrétegek közül azok, akik osztrák területen dolgoztak, esetleg a Bécsi medencében kaptak állást, valószínűleg feltették a megélhetésüket, így hajlamosabbak voltak

Ausztriára szavazni. Mindazok, akiknek ingatlanjaik, birtokaik rekedtek a határ osztrák oldalán, szintén megfontolhatták, hogy voksukat Ausztria mellett tegyék le.

A fő kérdés persze az, hogy a környék nemzetiségi lakossága érzett-e olyan vonzalmat a magyar haza iránt, amely kétségtelenné tette volna a Magyarország melletti állásfoglalását. A kérdés összetettségét tükrözi, hogy miközben élénkek voltak a többségében evangélikus németek ellenérzései a katolikus udvarral és általában Ausztriával szemben, a 19. századi Sopron lutheránus lelkészeinek legjobbjai Németországban tanultak, ragaszkodtak a német kultúrához és írásbeliséghez, s ez utóbbit közvetítették híveik felé is. Nem tudni, hogy számukra Ausztria vajon Német-Ausztriát jelentette-e 1921-ben. Nem egyszerűsíti a következtetések levonását az sem, hogy a nem magyar anyanyelvű polgárság jól ismerte és magáénak érezhette Magyarország történelmét és kultúráját, a magyar nacionalizmusra válaszul mégis szívesen azonosult a német vezetésű, de legalábbis nemzetek feletti felvilágosult birodalommal.

Vitathatatlan viszont, hogy 1921-ben nagyon sokan kifejezést akartak adni a magyar haza iránti hűségüknek. Közöttük pedig nem csak magyar ajkúak voltak. A Nyugat-Magyarországon élő horvátok számára például Horvátország olyan távoli állam volt, melynek belső életében nem vettek részt. Sokat elmond, hogy a térség horvát falvainak lakossága 1848-ban közömbösen vagy ellenséggént fogadta a Bécs felé menekülő Jellasicot. A horvát haza és a magyar nemzet fogalma akkor szembekerült egymással, s a szembeállásból a haza, Magyarország került ki győztesen. Ennek hatásai még éltek 1921-ben is.

Erős kötelék fűzte Magyarországhoz azokat a soproni németeket is, akik alapiskolaik után továbbtanultak, s akiket végzettségük, később állásuk is az országhoz kötött. Noha a magyar közvélemény és politikai garnitúra nem mondott le a magyarosításról, a dualizmus-kori kormányoknak ehhez csekély eszköz állt rendelkezésükre.

A 19. század második felében és a századfordulón az országban élő nemzetiségek arányát elsősorban az önkéntes asszimiláció csökkentette. A legnagyobb asszimilációs tényező maga a város volt. Utóbbiak eredendően eltérő anyanyelvű és kultúrájú polgársága sokkal könnyebben vetette le nemzetiségi szokásait és azonosult a többségi társadalom tradícióival, viselkedésmódjával. Ez elsősorban a magyar társadalommal való azonosulást jelentette, de volt az országban olyan város is (Óbuda), ahol szlovák és magyar népesség oldódott fel a többségi németiség kultúrájában. Az azonosulás legbiztosabb alapja a polgárorszultság volt, melynek fokmérőjét az iskolai végzettség, és a foglalkozás

adta. Aki belépett a magyar állami oktatási rendszer középső szintjébe, aki érettségizett, az tulajdonképpen magyarrá vált.

A polgárosodás legmagasabb szintjén álló, leginkább urbanizáltabb és legiskolázottabb magyarországi német városi polgárság magyarosodási folyamata már a 19. század elején megindult, s ez a folyamat a kiegyezést követően számottevően felgyorsult. Az eredetileg német-ajkú, de tanulmányai után értelmiségi, köztisztviselői, hivatalnoki állásokban elhelyezkedett és egzisztenciát teremtett polgárok egyre jobban kötődtek a számukra közpályát biztosító magyar államhoz, és a vele együtt felkínált „Szent István-i állameszméhez”. Ennek a folyamatnak tökéletes megtestesítője maga Sopron polgármestere, Thurner Mihály volt, aki német szülők gyermekeként, az iskolában sajátította el a magyar nyelvet, majd jogi végzettséget szerzett, állami szolgálatba lépett, a népszavazás idején és azt követően pedig a magyar érdekek legharcosabb képviselője lett Sopronban.

Aznap

1921. december 14.

1921. december 14-én rendkívül fagyos, hideg napra virradt Sopron lakosága. A Széchenyi téri óra még reggel is 12 órát mutatott, mert mutatói a hideg éjszakában egymáshoz fagytak. Elterjedt a hír, hogy az osztrák küldöttség távozni készül a városból, mivel az antant nem volt hajlandó eleget tenni kérésüknek és nem halasztotta el a szavazást. Éjfél tájban elnéptelenedtek az utcák, csak a sarkokon posztolt néhány A.F.I. (Anglia, Franciaország, Itália) feliratú karszalagos rendőr. Reggel annál többen lepték el a város utcáit. Megteltek a templomok, ahol könyörgéseket tartottak Magyarorszáért és régi egyházi énekek mellett a himnuszt is elénekelték. Az üzletek, hivatalok zárva tartottak, teljes munkaszünet volt.

Nagy volt viszont a forgalom a kávéházakban, vendéglőkben és a Kaszinóban. A vendéglőkben a kihirdetett szesztilalom miatt alkoholt nem szolgáltak ki. A helyieken kívül számtalan idegent, tudósítót és érdeklődőt lehetett látni. A szavazók kisebb csoportokban állogáltak a kijelölt épületek előtt. Az antant katonák meghatározott időközönként négy-öt fős csoportokat engedtek be a szavazni.

A Képezde utcai szavazóhelység első látogatója – stilszerűen – Thurner Mihály a város első embere volt, aki rögtön a nyitás után kívánt élni szavazati jogával. Az épület előtt már lelkes éljenző tömeg fogadta és utat engedett az érkező polgármesternek. Más körzetekben

a női szavazók voltak a lelkesebbek, így például Császár Mária vármegyei gépirónő és Kovács Lídia, az alispán házvezetőnője. Sopron nemzetgyűlési képviselője, Klebelsberg Kunó délelőtt fél tizenegykor jelent meg az Ősz utcai szavazóbizottság előtt, hogy leadja szavazatát. Délután háromnegyed egy óra tájban az Orsolya rendház emeletén berendezett szavazó helyiségébe felvezető csigalépcső a szavazásra várók súlya alatt leszakadt. A szerencsétlenség helyszínén azonnal megjelentek a mentősök, akik az ott szolgálatot teljesítő rendőrök és néhány szolgálatkész szavazó polgár segítségével nyomban megkezdték a mentési munkálatokat. Ennek során három sérültet szállítottak kórházba. Papp zárdagondnok egyébként már reggel figyelmeztette az antant megfigyelőket, hogy a rossz állapotú lépcső valószínűleg nem bírja el a nagy tömeget. Néhány perccel a baleset után megjelent a helyszínen a Sopronban tartózkodó Klebelsberg belügyminiszter is, aki este hat óra tíz perckor utazott csak vissza Budapestre.

A voksokat tartalmazó urnákat a szavazást követően lezárták és lepecsételték. Ezt követően egy szobában helyezték el őket, melynek ajtaját szintén lepecsételték, és külön őrséggel őriztették. A borítékok felbontására és a szavazatok megszámlálására csak a szavazás teljes befejezése után került sor. December 14-15-én Sopronban és Brennbergbányán, 16-án a nyolc községben – Ágfalván, Balfon, Fertőbozon, Fertőrákoson, Harkán, Kópházán, Nagycenken és Sopronbánfalván – tartották meg a szavazást.

Sopronban és a nyolc faluban a 26.900 szavazásra jogosult polgár közül 24.063-an éltek döntési jogukkal, Közülük 15.334-en Magyarországra, 8277-en Ausztriára voksoltak. A nyolc községben a szavazatok aránya 45-55% volt Ausztria javára. Érvénytelenítettek 502 szavazatot. Ausztria tiltakozott a Nagykövete Tanácsánál, és megpróbálta megsemmisíttetni a népszavazás végeredményét. December 23-án azonban Párizsban elutasították az osztrák panaszokat, öt nappal később pedig Hainisch osztrák szövetségi elnök aláírta azt a nemzetközi okmányt, mely a békeszerződéseket módosítva, Sopron nélkül is elismerte Nyugat-Magyarország elcsatolását. A győztesek egyúttal felhatalmazták a magyar kormányt a népszavazási terület hivatalos átvételére, melyre 1922. január 1-jén sor is került. A népszavazás emlékére a magyar országgyűlés az 1922. évi XXIX. törvénycikkben megengedte Sopron városának, hogy a „Civitas Fidelissima”, azaz „a leghűségesebb város” felirással egészíthesse ki 1622-ben kapott barokk címerét.

Civitas fidelissima Sopron

1921
2011

